

هنجار‌گزینی معنایی اصل بنیادین ارتباطات زیبایی‌شناسی در اشعار رهی معیری و مهرداد اوستا با هنر معاصر براساس نظریه لیچ

چکیده

هنجار‌گزینی یکی از روش‌های کاربردی در آشنایی‌زدایی شعر است. شاعران زیادی از این روش، برای انتقال معنایی استفاده کرده‌اند. شاعر هنجار‌گیز با هدف رستاخیز ادبی در شعر، موجب ایجاد لذت هنری می‌شود. بررسی میزان هنجار‌گزینی در شعر شاعران معاصر، میزان توانمندی آن‌ها در برجسته‌سازی کلمات را به خوبی نشان می‌دهد. از آنجایی که یکی از مهم‌ترین عوامل انتقال فرهنگ، زبان است. نوع به کارگیری زبان از مهم‌ترین ویژگی‌های شاعران محسوب می‌شود. در این پژوهش با مرور مفاهیم مربوط به اهمیت فرمالیست‌های روسی و تقسیم‌بندی لیچ به بررسی جلوه‌های مختلف هنجار‌گزینی در اشعار رهی معیری و مهرداد اوستا و هنر معاصر پرداخته شده است. رسالت این پژوهش در به کارگیری یافته‌های علم زبان‌شناسی و معرفی دلایل علمی برای جدایی و ماندگاری آثار مورد بررسی و شناخت بیشتر شاعران معاصر و التذاذ بهتر از شعر آنها و ایجاد زمینه لازم برای تحقیقات و پژوهش‌های بیشتر در این حوزه، برای محققین و دانشجویان علاقه‌مند، اهمیت پژوهش حاضر را دو چندان کرده است. این پژوهش، بر آن است که به سوال‌های مطرح شده پاسخ دهد. با ژرف نگری در مبانی نظری، ویژگی‌های هنجار‌گزینی معنایی در اشعار رهی معیری و مهرداد اوستا بررسی شده است و پس از مطالعه مبانی نظری و منطبق کردن آن‌ها با شعرهای معیری و اوستا، نتیجه‌ی مطرح شده به روش کتابخانه‌ای به شیوه‌ی تحلیلی-توصیفی بیان شده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی هنجار‌گزینی معنایی براساس نظریه لیچ در اشعار رهی معیری و مهرداد اوستا.

۲. بررسی هنجار‌گزینی در هنر معاصر ایران.

سؤالات پژوهش:

۱. آیا رهی معیری و مهرداد اوستا از هنجار‌گزینی معنایی، بهره برده‌اند؟

۲. کدام یک از مفاهیم هنجار‌گزینی معنایی (جسم‌پنداری، سیال‌پنداری، جانور‌پنداری، گیاه‌پنداری و انسان‌پنداری) در

اشعار رهی معیری و اوستا بسامد بیشترین و کمترین بسامد را دارد؟

کلیدواژه: برجسته‌سازی، هنجار‌گزینی معنایی، رهی معیری، مهرداد اوستا، نظریه لیچ.

شعر شاعران، جلوه‌گاهی از فرهنگ یک ملت است؛ زیرا شعرا، با زبان ویژه‌ی خود، بر بالندگی زبان یک ملت می‌افزایند. یکی از وجوهی که شاعر و هنرمند را از مردم عادی متمایز می‌کند، نحوه‌ی به‌کارگیری زبانی است که از آن استفاده می‌کند. هنجارگریزی یکی از موارد مهم زبانی است که زیبایی مضاعفی به اشعار می‌دهد. پس از آنکه افلاطون، در کتاب «جمهوری»، اهمیت شعر و شاعری را با پاسخ به سؤال چيستی ادبیات به چالش کشید، شاگردانش برای پاسخ به چيستی ادبیات و ملاک‌های زیبایی‌شناختی آن به دفاع از ادبیات پرداختند. یکی از متأخرترین آن‌ها، توسط فرمالیست‌های روسی صورت گرفت. در این دیدگاه، شعر به استفاده از هنجارهایی فراتر از زبان متعارف گفته می‌شود. شکل‌گرایان روسی بر این باور بودند که هدف منتقد باید بنا نهادن علم ادبیات باشد. در این دیدگاه، نوع رفتار شاعر با واژه‌ها باعث برجسته‌سازی و هنجارگریزی زبان او می‌شود و در هر حال، انحراف و خروج از زبان معیار، سبب آشنایی‌زدایی آن است. فرمالیست‌های روسی، خواهان یافتن تناسب بین شکل اثر و معنای آن هستند، از نظر آنان در هنر معنی چیزی جز نفس صورت و فرم نیست. مسئله‌ی محوری این پژوهش، آن است که آیا رهی معیری و مهرداد اوستا از هنجارگریزی معنایی بهره برده‌اند یا خیر؟ به شیوه‌ای تحلیلی و با ژرف‌نگری در مبانی نظری، ویژگی‌های هنجارگریزی معنایی در اشعار رهی معیری و مهرداد اوستا بررسی شده است.

تحقیق در زمینه‌ی هنجارگریزی از ابتدای قرن بیستم با طرح فرم در شعر توسط فرمالیست‌های روسی آغاز شد. این موضوع در ایران نیز مورد توجه‌ی پژوهشگران معاصر در حوزه‌ی شعر و ادب فارسی بوده است. هر چند هنجارگریزی در شعر ایران از سابقه طولانی برخوردار است اما در شعر معاصر بیشتر مورد توجه قرار گرفته است که در زیر به صورت خلاصه به بعضی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود: کوروش صفوی در کتاب دوجلدی «از زبان‌شناسی به ادبیات» اشاره‌ای به هنجارگریزی و گونه‌های آن داشته‌اند و براساس الگوی لیچ، شواهدی اندک از شعر معاصر ایران را چاشنی بحث خود قرار داده‌اند. مسعود روحانی و محمد عنایتی در مقاله‌ای مشترک با عنوان بررسی هنجارگریزی در شعر شفیعی-کدکنی بر مبنای الگوی لیچ، گونه‌های هنجارگریزی را در شعر این شاعر با الگوپذیری از نظریه‌ی «لیچ» بررسی نموده‌اند. فاطمه مدرسی و حسن احمدوند، در مقاله‌ای مشترک تحت عنوان «آشنایی‌زدایی و هنجارگریزی در اشعار نیمایی اخوان ثالث» به ذکر نمونه‌هایی از گریز شاعر از زبان هنجار اشاره نموده‌اند. علاوه بر آن فاطمه مدرسی و امید یاسینی در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل و تحوّل آرایه‌های زیبا شناختی در شعر معاصر» مطالب مفید و ارزنده‌ای در مورد هنجارگریزی معنایی ارائه داده‌اند. تقی پورنامداریان و محمد خسروی شکیب در مقاله‌ای مشترک، با عنوان «دگردیسی نمادها در شعر معاصر» تحوّل معنایی سمبل‌ها را که در محور هنجارگریزی معنایی قرار می‌گیرد مورد نقد و بررسی قرار داده‌اند. آریتا طالقانی در مقاله‌ای تحت عنوان «برجسته‌سازی در زبان و نقش آن در شعر معاصر فارسی» که به نقش زبان در شعر معاصر و بررسی آن براساس هنجارگریزی در شعر چند تن از شاعران را مورد بررسی قرار داده است.

با بررسی این کتاب‌ها و پژوهش‌ها می‌توان یادآور شد که پژوهش مستقلی درباره‌ی هنجارگریزی معنایی در شعر شاعران مورد نظر این تحقیق (رهی، معیری، مهرداد اوستا) در دست نیست.

نتیجه‌گیری

رهی معیری در دیوان شعرش، به صورت سهل ممتنع، مفاهیم فکری خود را بیان می‌کند. اوستا همواره زبان ادبی سخت‌تری را برگزیده است. هر دو شاعر سعی کرده‌اند که از طریق گریز از هنجارهای معنایی به مفاهیم ذهنی خود، جامعه‌ی عمل بپوشانند و با این کار درک شعر را برای خواننده میسر کنند. همانطور که گفته شد، برجسته‌سازی به دو شکل «قاعده‌افزایی» و «قاعده‌کاهی» تجلی خواهد یافت. بررسی‌های به عمل آمده نشان می‌دهد، هنجارگریزی معنایی که قاعده‌کاهی را به دنبال دارد، در اشعار هر دو شاعر بسیار استفاده شده است و بدین طریق زبان شعری هر دو شاعر برجسته و جذاب شده است. بهره‌گیری در هنجارگریزی معنایی در هر دو شاعر به صورت یکسان اتفاق نمی‌افتد؛ بلکه هنجارگریزی معنایی در حوزه‌ی انسان‌پنداری و گیاه‌پنداری بسامد دارد این در حالی است که در دیوان اوستا، سیال‌پنداری بسامد بیشتری دارد. استفاده از آرایه‌ی تشبیه در اشعار هر دو شاعر همواره بیشترین بسامد را دارد و هر دو شاعر از آرایه‌های کنایه، تشخیص، حس‌آمیزی در زیباتر کردن مفاهیم بهره برده‌اند که باعث آشنایی‌زدایی و برجستگی شعر آن‌ها شده است. کاربرد هنجارگریزی‌های معنایی در شعر رهی معیری در دو اصل زیبایی‌شناسی و رسانگی بخوبی رعایت شده است؛ این در حالی است که دیوان اوستا کمی پیچیده‌تر است. در هر دو دیوان، هنجارگریزی‌ها، باعث تشخیص بخشیدن به زبان شعری آن‌ها شده است و گاهی این هنجارشکنی از ویژگی‌های سبکی این شاعر به حساب می‌آید.

بررسی‌های به عمل آمده در پنج بخش (جسم‌پنداری، سیال‌پنداری، جانور‌پنداری، گیاه‌پنداری و انسان‌پنداری) نشان می‌دهد: آرایه‌ی تشبیه در جسم‌پنداری‌های رهی معیری مهمترین آرایه‌ی به کار برده شده است که با تجسیم و تصویرسازی رهی معیری مطرح می‌شود. در شعر مهرداد اوستا، جسم‌پنداری بیشتر با اضافه‌ی تشبیه‌ی مطرح می‌شود. در واقع در شعر مهرداد اوستا، هر جسم مجرد، به صورت اضافه‌ی تشبیه‌ی مجرد به جسمی خاص، توصیف می‌شوند. سیال‌پنداری در شعر رهی معیری، با تشبیه مطرح می‌شود و حس‌آمیزی در این گونه از هنجارگریزی معنایی بسامد دارد. سیال‌پنداری در شعر مهرداد اوستا بیشتر با تشبیه و آوردن تجسیم بیان می‌شود. سیال‌پنداری در دیوان مهرداد اوستا بسامد بیشتری نسبت به عناصر دیگر دارد که باعث شده است، درک شعرش برای عوام سخت‌تر باشد.

رهی معیری در جانور‌پنداری، از آرایه‌های کنایه، تشخیص، تشبیه و حس‌آمیزی استفاده می‌کند. معیری، و جان بخشی‌های زیبایی‌شناسی در این هنجارگریزی، شعرش را مصور کرده است. جانور‌پنداری در اشعار مهرداد اوستا، نیز همواره تشبیه را در خود جای داده است، با این تفاوت که این هنجارگریزی در شعر مهرداد اوستا کمتر استفاده شده است. گیاه‌پنداری در شعر رهی معیری، تشبیه‌ی است به گل و باغ و سرو، که همواره در دیوان رهی بسامد دارد، تشبیه به

انواع گل ها، به باغ و بوستان در اکثر اشعار او دیده می‌شود. گیاه پنداری در آثار مهرداد اوستا، نیز تشبیه تکراری گل و سرو است. در اشعار هر دو شاعر تشبیه تکراری قد به سرو؛ صورت به گل دیده می‌شود. که هر دو شاعر در این هنجارگریزی هنرآفرینی نکرده‌اند. انسان پنداری، در دیوان رهی معیری، بسامد بالایی دارد، تجسیم خلاقانه‌ی شاعر در این هنجارگریزی در دیوان دیده می‌شود. در دیوان مهرداد اوستا، نیز، انسان پنداری تجسیم خلاقانه‌ی شاعر را نمایان می‌کند. که هر دو شاعر از آن به زیبایی بهره برده‌اند. متناقض نما (پارادوکس) در شعر رهی معیری و مهرداد اوستا، کمتر استفاده شده است. در هنر معاصر به خصوص نقاشی نیز می‌توان نمود بارزی از زیبایی‌شناسی و صورخیال مشاهده کرد.

منابع

- احمدی، بابک. (۱۳۸۶). ساختار و تأویل متن، چاپ نهم، تهران: مرکز.
- اوستا، مهرداد. (۱۳۸۸). شراب خانگی ترس محتسب خورده، تهران: مؤسسه انجمن قلم ایران.
- تقی‌زاده مؤمن، مه‌رسا؛ کفشچیان مدقم، اصغر. (۱۳۹۹). «نمایش عالم مثال و عالم واقع متأثر از نگارگری در نقاشی معاصر ایران/ مطالعه موردی آثار محمود فرشچیان، ایران درودی و مهدی حسینی»، پیکره، ش ۲۲، صص ۴۶-۶۲.
- حقوقی، محمد. (۱۳۶۸). شعر و شاعران، تهران: نگاه.
- خضریان، علیرضا؛ پیهانی، نرگس و روزبه، معصومه. (۱۳۹۵). «بررسی زیباشناسی در معماری معاصر ایران (با تأکید بر بناهای آرامگاهی خیم و کمال‌الملک)، اولین کنفرانس عمران، معماری و محیط زیست پایدار.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۷۸). «درآمدی بر نشانه‌شناسی شعر». مجله شعر، شماره ۶۲، صص ۲۹-۲۰.
- صفوی، کوروش. (۱۳۷۳). از زبان‌شناسی به ادبیات، تهران: چشمه.
- معیری، محمدحسن (رهی). (۱۳۸۳). مجموعه شعر رهی معیری، تهران: فراسوگستر.
- ویسی، الخاص. (۱۳۹۵). هنجارگریزی زبانی در شعر، اهواز: انتشارت دانشگاه پیام نور خوزستان.
- یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۷). جویبار لحظه‌ها (ادبیات معاصر ایران)، چ ۱۰، تهران: نماد.

Ahmadi, B. (۲۰۰۷). Text structure and interpretation. Tehran, Markaz, ninth edition.

Avesta, M. (۲۰۰۹). Homemade wine of fear of the accountant, Tehran: Iranian Pen Association.

Leech, G. (۱۹۶۹). A Linguistic Guide to English Poetry Longman Group UK Limited, Essex.

Leech, Geoffrey. (۱۹۸۸). Language in Literature, Style and Foregrounding. Routledge, New York

Law, M. (۲). Poetry and Poets, Tehran: Negah.

Leech, G. (۱۹۶۹.) A Linguistic Guide to English Poetry Longman Group UK Limited, Essex.

Leech, G. (۱۹۸۸). Language in Literature, Style and Foregrounding. Routledge, New York.

Sojudieh, F. (۱۹۹۹). "An Introduction to Poetry Semiotics". Poetry Magazine, No. ۲, pp. ۱-۴.

Safavi, K. (۱۳۷۳). From Linguistics to Literature, Tehran: Cheshmeh.

Moayeri, M. (Rahi), (۱۳۸۳). collection of poems by Rahi Moayeri, Tehran: Farasogster.

Weiss, s. (۲۰۱۶). Linguistic norms in poetry. Ahvaz: Publication of Payame Noor University of Khuzestan.

Yahaqi, M. (۱۳۸۷). Stream of Moments (Contemporary Iranian Literature). Tehran:Nemad.